

УДК 911.3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНОГО ТУРИЗМУ НА ЛЬВІВЩИНІ

Ігор Голиборода

*Національний університет «Львівська Політехніка»
вул. Степана Бандери, 12, Львів 79013 Україна, тел.(032) 237-83-80
E-mail: Iholybor@polynet.lviv.ua*

Досліджуються перспективи нового для нашого регіону виду туристичної діяльності – військово-історичного туризму. Драматична історія Галичини ХХ ст., значна кількість збережених військово-історичних об'єктів створюють умови для організації низки цікавих маршрутів, привабливих для різних категорій туристів – шанувальників військової історії.

Ключові слова: військово-історичний туризм, фортифікації, військовий меморіал, перша світова війна, друга світова війна, Галичина.

Одним з основних напрямів розвитку економіки західноукраїнського регіону є розвиток туристичної індустрії. Важливим компонентом цієї діяльності є розвиток ринку екскурсійних послуг, всебічне та об'єктивне ознайомлення туристів із багатством нашої культури, архітектури та мистецтва, подіями давньої та сучасної історії, особливостями побуту, красою та своєрідністю природи. Розвиваються і стають популярними нові, найрізноманітніші напрями туризму – зелений туризм, агротуризм, релігійний, лікувальний, спортивний, етнічний туризм тощо.

Одним із таких перспективних видів туристичної діяльності є військово-історичний туризм. Щоб уникнути непорозумінь, насамперед визначимося з термінологією. Під *історичним туризмом* ми розуміємо звичні тури по об'єктах, які мають історичну та мистецьку цінність (старовинні міста, монастирі, замки, музеї і т.п.). Такі маршрути зазвичай мають масовий характер. *Військовий туризм* – це офіційно дозволене відвідання сучасних військових об'єктів (полігони, військові містечка, підприємства та бази, аеродроми, гавані та ін.) із оглядом та можливим допуском до використання військової техніки, зброї та обладнання (стрільба з різних видів зброї, їзда на бойових машинах, польоти на літаках і гелікоптерах, парашутні стрибки тощо). Сюди ж часом відносять різноманітні змагання та ігри військово-спортивного характеру (пейнтбол та ін.). Тому цей вид туризму може мати екстремальний і елітарний характер. *Військово-історичний туризм* (ВІТ) – це відвідання військово-історичних об'єктів (об'єктів, що відносяться до військового

минулого) – військових меморіалів і цвинтарів, полів битв, давніх оборонних споруд і фортифікацій, елементів колишньої військової інфраструктури, спеціалізованих музеїв, збірок, експозицій та ін. У деяких випадках слід розрізняти власне військово-історичні тури (military history tours), які передбачають огляд насамперед облаштованих і зручних до відвідання об'єктів - військових музеїв, виставок, меморіалів, та тури місцями боїв (battlefield tours), які можуть включати відвідування відносно віддалених, необлаштованих і важкодоступних територій, занедбаних фортифікацій і т. п. і можуть мати дещо екстремальний характер. До останніх іноді також відносять тури, пов'язані із так званою військовою археологією – пошуками та розкопками на полях давніх битв (battlefield archeology), які ми розглядати не будемо, оскільки вони здебільшого мають неорганізований і неофіційний, та, навіть, незаконний характер.

У маршрутах і турах ВІТ увага може приділятися відомим історичним подіям давнього минулого (наприклад, вирішальні битви епохи наполеонівських війн), але найбільший інтерес в світі традиційно викликають події сучасної історії – масштабні бойові дії ХХ ст. (перша та друга світові війни, збройні конфлікти другої половини ХХ ст.). В усьому світі ВІТ достатньо розвинений і популярний. Це передусім чергу стосується країн Західної Європи (Франція, Бельгія, Італія та ін.), на території яких під час світових війн відбулися вирішальні та загальновідомі битви. В Росії популярними є військово-історичні маршрути, зокрема, у Волгограді (події Сталінградської битви 1942-1943 рр.), в околицях Москви (оборона Москви 1941 р.) та Санкт – Петербурга (блокада Ленінграда 1941–1943 рр.). В Україні військово-історичні тури проводяться в Криму (присвячені подіям кримської війни середини ХІХ ст., другої світової війни) та Києві (бої за Київ 1941 та 1943 рр.). На нашу думку, цей вид туризму має перспективи розвитку також і в Галичині, зокрема у Львові та Львівській області.

Об'єкти ВІТ. Насамперед це об'єкти звичайного історичного туризму, які свого часу, крім іншого, мали також мілітарне значення. На Львівщині таких пам'яток дуже багато: такі відомі туристичні об'єкти, як давні міські укріплення та окремі оборонні споруди (Львів, Жовква, П'ятничани та ін.), старовинні замки (в тому числі замки Золотої Підкови), численні оборонні монастирі (Крехів, Підкамінь, Унів та ін.). За традиційного підходу під час екскурсійного огляду таких споруд акцент робиться на їх мистецькій та архітектурній цінності, значущості в термінах політичної та соціальної історії, минулого етнічних громад і конфесійних груп. Водночас вони мають велике значення як середньовічні фортифікаційні споруди, пам'ятки давньої військової історії і можуть служити ключовими об'єктами відвідування для спеціалізованих турів ВІТ.

Крім згаданих відносно давніх історичних пам'яток (ХІІІ – ХVІІІ ст.), слід виокремити менш відомі військові об'єкти більш пізнього періоду (ХІХ - ХХ ст.): комплекс львівської цитаделі, збережені споруди та інші елементи військової інфраструктури Львова та інших міст тих часів, які можуть бути цікавими для любителів військової історії та архітектури.

Галичина, як відомо, була ареною ключових подій військової історії ХХ ст. – першої та другої світових війн. На цих землях розгорталися значущі, а то й вирішальні битви цих велетенських мілітарних змагань – битва за Галичину (Галіційська битва) та облога Перемишля (1914-1915), боротьба за Львів на початку другої світової війни (вересень 1939 р.), чи не найбільша в історії танкова битва в районі Луцьк – Броди - Рівне (червень 1941 р.), львівсько-сандомирська операція – на теренах Львівщини радянські війська загнали німців у т. зв. Бродівський котел (липень 1944 р.) та багато інших. Після першої світової війни тут точилися «малі» війни, які на той час визначили долю Східної Європи - польсько-українська війна 1918-1919 рр. та польсько-радянська війна 1920 р. У 40-х роках на цих теренах активно діяла Українська повстанська армія (УПА). Всі ці події та явища військової історії залишили по собі на території Львова та Львівщини багато цікавих пам'яток: військові меморіали, цвинтарі та поховання, поля битв, різноманітні фортифікаційні та військові споруди, спеціалізовані музеї та експозиції.

Спробуємо класифікувати та оцінити ці пам'ятки з точки зору їх туристичної привабливості.

Військові меморіали та поховання. На території Львова та області знаходяться австро-угорські, німецькі, російські, радянські, українські, польські та інші військові цвинтарі першої половини ХХ ст. [1]. Частина їх, насамперед ті, що знаходяться на території Львова, в даний час збережені або відновлені і перебувають у доброму стані. Це меморіал Української галицької армії, українські меморіали учасників визвольних змагань 40-х років і польський військовий меморіал («Орлята»), які входять до ансамблю Личаківського цвинтаря; меморіал Українських січових стрільців (УСС) на Янівському цвинтарі, меморіали радянських воїнів на Пагорбі Слави та Марсовому полі, певні окремі поховання та ін. На теренах області збереглося декілька цвинтарів часів першої світової війни. (Цікаво, що вони переважно є спільними: колишніх ворогів – австрійських та російських жовнірів в ті часи ховали разом, демонструючи шляхетство та толерантність, про що пізніше, під час другої світової війни та в повоєнний період, було забуто.) Деякі з цих меморіалів перебувають у доброму або задовільному стані і знаходяться у зручних для туристичного відвідування місцях. Згідно із міжнародними домовленостями, відновлено або створено заново деякі німецькі військові цвинтарі періоду другої світової війни. На території Галичини, поблизу від меж львівської області відновлено цвинтарі турецького експедиційного корпусу (1916-1917), чехословацького легіону (1917) та деякі інші. Перелічені некрополі здебільшого знаходяться безпосередньо на місцях боїв і є прямим свідченням цікавих, драматичних і значущих історичних подій недавньої історії, пов'язані з іменами відомих військових і політичних діячів та популярними серед любителів мілітарії військовими формуваннями, деякі мають архітектурну та мистецьку цінність, розташовані у живописній місцевості.

Оборонні споруди та фортифікації. Львівська цитадель є цікавим, масштабним, відносно добре збереженим ансамблем військової архітектури середини

XIX ст. із унікальними фортифікаційними елементами та властивостями, вона відіграла важливу та драматичну роль у подіях польсько-української та другої світової війн і є цікавою пам'яткою військової архітектури та історії. Так само цікавими для любителів мілітарії можуть бути старі збережені військові споруди (колишні казарми, манежі, склади, технічні та адміністративні будівлі, навчальні заклади), пов'язані з іменами відомих історичних осіб, традиціями та історією військових формувань європейських армій XIX - XX ст., які діяли на території Галичини у цей період [2].

Збережені на теренах Львівщини фортифікаційні споруди XX ст., як правило, належать до часів першої світової війни (форт у с. Брюховичі біля Львова, укріплення навколо м. Миколаїв та ін.). Це цікаві зразки тогочасних інженерних споруд. Найбільш масштабними та унікальними з історичної точки зору є так звані форти Перемишля – уцілілі елементи південно-східної частини оборонної системи фортеці Перемишль, або так звана Седлицька група фортів (саме ці укріплення стали місцем запеклих боїв 1914 р.), які тепер знаходяться на українській території [3]. На жаль, вони розташовані у безпосередній близькості до державного кордону України, що може викликати певні труднощі при регулярному туристичному відвідуванні.

Окрему і дуже цікаву групу військових пам'яток становлять збережені та відновлені криївки та бункери УПА 40-50-х років XX ст. [4].

Музеї. На території Львова та Львівщини функціонує декілька музеїв, які мають відношення до військово-історичної тематики. Серед них є державні (Львівський історичний музей, музей старовинної зброї «Арсенал» та ін.), відомчі (музей Західного оперативного командування Українського війська), громадські (шкільні та місцеві краєзнавчі музеї у Львові, с. Гійче та ін.) та приватні збірки («Галерея військового однострою» у Львові, музей УПА в смт Славське та ін.) [5]. При цьому деякі громадські та приватні музеї, незважаючи на скромні масштаби та обмежені можливості, завдяки тематичному спрямуванню (орієнтація на певний період, події, місцевість, армію, військове формування або історичну особистість), організації, оформленню та експонатам мають оригінальний і навіть унікальний характер і є надзвичайно цікавими для шанувальників ВІТ. Загалом при організації туристичних поїздок музейні збірки можуть служити гарним і важливим доповненням до перелічених меморіальних та оборонних об'єктів, демонструючи широкий спектр різноманітних документів і цінних експонатів військово-історичного характеру.

Споживачі послуг ВІТ. До любителів ВІТ належать численні шанувальники національної історії з Австрії, Росії, Польщі, Німеччини і, насамперед, України. Деякі сторінки військової історії Галичини XX ст. (зокрема, визвольні змагання 1918-1919 та 40-х років) є надзвичайно актуальними з точки зору патріотичного виховання української молоді і можуть бути особливо популярними серед школярів і студентів [4].

Ще одну групу любителів ВІТ становлять любителі безпосередньо військової архітектури, історії, техніки, зброї та озброєнь, уніформи та атрибутики незалежно

від національної та державної приналежності. Це, зокрема, професійні та аматорські історики, краєзнавці, дослідники, пошуковці, колекціонери, а також реконструктори (reenactors) військово-історичних подій (боїв), уніформи та побуту відомих військових підрозділів різних армій. Військово-історичні реконструкції набувають дедалі більшої популярності як в Україні, так і за кордоном.

Третю групу становлять шанувальники військової генеалогії – люди, які шукають і відвідують могили своїх предків, які за різних обставин воювали та (або) загинули і були поховані на території Галичини протягом останніх ста років.

В цілому, інтерес до військово-історичного туризму може значно зрости у зв'язку із наближенням сотої річниці початку першої світової війни (2014 р.).

Можливі маршрути ВІТ. Кілька маршрутів можуть бути реалізовані безпосередньо в межах Львова. Це, передусім, спеціалізований (пішохідний) маршрут, присвячений військовій історії середньовічного Львова та його фортифікаціям XIV-XIX ст. (об'єкти показу – гора Високий Замок, міські фортифікації та окремі оборонні споруди періоду середньовіччя, львівська цитадель); маршрут, присвячений подіям польсько-української війни (основні об'єкти показу – будівлі та споруди центральної частини Львова, які були ареною вирішальних подій кінця 1918 – початку 1919 рр., меморіали Личаківського та Янівського цвинтарів); маршрут, присвячений військовим некрополям Львова – пішохідний або транспортний (залежно від тривалості та організації) – може, відповідно, включати лише меморіали та поховання Личаківського цвинтаря, або також інші некрополі (Янівський цвинтар та ін.). Як одноденну поїздку по Львівщині можна назвати популярну екскурсію на гору Маківку – до меморіалу на місці бойового хрещення легіону УСС у січні 1915 р.; запропонувати маршрут пам'ятними місцями Галіційської битви, який охоплює місця боїв, меморіали та цвинтарі першої світової війни, розташовані у доступних місцях (Кам'янка-Бузький, Жовківський, Яворівський райони Львівської області); маршрут, присвячений трьом облогам Перемишля 1914-1915 рр., який включає доступну частину оборонної системи цієї фортеці (зокрема, с. Поповичі та Биків Мостиського р-ну); маршрут, пов'язаний із подіями літа 1944 р. - оточення німецьких військ під Бродами, який включає місця боїв і військові цвинтарі того періоду на території Золочівського р-ну та м. Львова і може суміщатися із відвідуванням замків Золотої Підкови, які свого часу знаходилися в зоні боїв. Згадані маршрути можуть також включати огляд відповідних за тематикою та зручних за розташуванням музейних збірок і колекцій.

Отже, військово-історичний туризм на Львівщині має непогані перспективи. На сьогодні збережено та відновлено велику кількість різноманітних військово-історичних об'єктів, які можуть становити інтерес для широкого кола вітчизняних та іноземних туристів. Кількість, розташування та характер об'єктів показу дають змогу розробити та впровадити низку цікавих туристичних маршрутів цього напрямку.

1. Галицька брама, 1998, № 5-6 (53-54) «Військові поховання». – с.2-31.
2. Слободянюк М. Військовий гарнізон Львова напередодні першої світової війни // Галицька брама, 2007, №7-8 (151-152) «Перша світова. Львів». – С.7-17.
3. *Materniak I.* Przemysl 1914-15. – Warszawa: Altair, 1994. – 49 s.
4. *Каднічанський Д.* Історична спадщина УПА і туризм // Географія і туризм: європейський досвід. Матеріали III міжнар. конф. 9-11 жовтня 2009 р. – Львів, 2009. – С.63-66.
5. Львів: туристичний путівник . – Львів: Центр Європи, 1999. – 532 с.

PROSPECTS OF MILITARY HISTORY AND BATTLEFIELD TOURS IN LVIV OBLAST

Ihor Holyboroda

*Lviv Polytechnic National University,
vul. Stepana Bandery , 12, Lviv 79013 Ukraine, tel.(032) 237-83-80
E-mail: Iholybor@polynet.lviv.ua*

The prospects of a new trend in the tourist industry of the Western Ukraine - military history and battlefield tours are discussed. The dramatic history of Halychyna (Galicia) in the 20th century, substantial number of survived places of interest associated with military history set the stage for a series of interesting routes attractive for different categories of tourists – the fans of military history.

Key words: military history tours, battlefield tours, fortifications, War Memorial, World War I, World War II, Galicia.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКОГО ТУРИЗМА НА ЛЬВОВЩИНЕ

Игорь Голиборода

*Национальный университет «Львівська політехніка»,
вул. Степана Бандери, 12, Львів 79013 Україна, тел.(032) 237-83-80
E-mail: Iholybor@polynet.lviv.ua*

Рассматриваются перспективы нового для Западной Украины направления туристической деятельности – военно-исторического туризма. Драматическая история Галичины (Галиции) XX века, значительное число сохранившихся военно-исторических объектов создают предпосылки для организации ряда интересных маршрутов, привлекательных для различных категорий туристов – любителей и почитателей военной истории.

Ключевые слова: военно-исторический туризм, фортификации, военный мемориал, первая мировая война, вторая мировая война, Западная Украина.

Стаття надійшла до редколегії 02.10.2011

Прийнята до друку 17.11.2011